

4. Психологічний словник / За ред. В. П. Зінченко, Б. Г. Мещерякова. – М.: Педагогіка-Прес, 1996. – 312 с.
5. Прихожан А.М. Психология тревожности / А.М.Прихожан. – СПб.: Питер, 2007. – 192 с.
6. Рыжов В.В. Духовно ориентированный диалог и диалог личности /В.В.Рыжов // Гуманизм и духовность в образовании. – Нижний Новгород: НГЛУ, 1999. – С. 65 – 66.
7. Салливан Г.С. Интерперсональная теория в психиатрии/ Г.С.Салливан. – Москва-Санкт-Петербург, 1999. – 290 с.
8. Формування особистості школяра: психолого-педагогічні проблеми: зб. наукових праць. – К: Інститут психології, 2005. – 72 с.
9. Ягупов В.В. Педагогіка: Навчальний посібник / В.В.Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

The article is devoted to the problem of personality's anxiety. The author describes social and pedagogical, psychological factors that determinates development of anxiety in childhood and adolescence. The results of research of peculiarity teenager's anxiety, correlation between anxiety and pedagogical, psychological factors are discovered.

Key words: anxiety, fear, factors of pedagogical communication, interaction between teacher and pupil, tolerance, co-operation.

Отримано: 14.02.2012 р.

УДК 159.923.2

І.В.Воронюк

Психологічні особливості образу “Я” старшокласників як аспект проблеми забезпечення творчої взаємодії вчителів з учнями

У статті представлено результати факторно-аналітичного дослідження структури образу “Я” старшокласників у просторі позитивних і негативних особистісних характеристик з точки зору проблеми подолання психологічної інерційності структури образу “Я” і проблеми креативного наповнення взаємодії вчителя з учнями. Цілеспрямоване використання

вчителем особистісних конструктів образу “Я”, що виступають системоутворюючими чинниками поєднання поверхневих характеристик у групи, при реалізації педагогічного впливу розглядається як спосіб посилення його ефективності на основі досягнення більшої ймовірності одночасної зміни груп якостей, поєднаних у конструкті. Варіювання впливу відносно всієї сукупності особистісних конструктів старшокласників, спрямованого і на поверхневі, і на латентні характеристики особистості, інструментом креативного насичення взаємодії вчителя з учнями і, в результаті, прискорення досягнення розвивальних, виховних і навчальних цілей.

Ключові слова: особистісні конструкти образу “Я” старшокласників, креативність взаємодії вчителя з учнями, психологічна інерційність.

В статті представлені результати факторно-аналитического дослідження структури образу “Я” старшокласників в пространстві позитивних і негативних личностних характеристик с точки зрення проблеми преодолення психологіческой інертності структури образу “Я” и проблеми креативного наповнення взаємодія вчителя с учениками. Целе-направленне использование учителем личностных конструктов образа “Я”, которые выступают системообразующими факторами соединения поверхностных характеристик в группы, при реализации педагогического влияния рассматривается как способ усиления его эффективности на основе достижения большей вероятности одновременного изменения групп качеств, соединённых в конструкты. Варьирование влияния относительно всей совокупности личностных конструктов старшокласников, направленное и на поверхностные, и на латентные характеристики личности, выступает инструментом креативного насыщения взаимодействия учителя с учениками и, следовательно, ускорением достижения развивающих, воспитательных и учебных целей.

Ключевые слова: личностные конструкты образа “Я” старшокласников, креативность взаимодействия учителя с учениками, психологическая инертность.

Загальна *проблема ефективності* педагогічної взаємодії вчителя з учнями залишається актуальною і в теоретичному, науковому розумінні, і на індивідуальному рівні практики кожного вчителя від початку до завершення його педагогічної діяльності. В узагальненому прагматичному трактуванні більша ефективність педагогічної взаємодії – це досягнення все більш стійких позитивних соціально і педагогічно значущих змін в особистості учнів використанням все меншої кількості впливів. Підвищення ефективності досягається, насамперед, через розширення і вдосконалення реалізації та креативної модифікації методів впливу, їх більш точної спрямованості на об’єкти в особистості.

Іншим аспектом вдосконалення педагогічної технології є оцінка змін в особистості, вимір яких є певною проблемою, що визначає

необхідність навчання педагогів баченню не лише поверхневих, поведінкових, виконавських чи змін в інформованості учнів, а й глибинних особистісних змін інтегративних якостей учнів. У нашому дослідженні, як один з десятків можливих способів виявлення внутрішніх змін під впливом вчителя, було використано алгоритм структурного аналізу образу “Я” старшокласників, який здійснювався методом факторного аналізу масиву самооцінок учнями власних особливостей за контрольним переліком якостей і рис особистості.

Метою нашого дослідження став пошук і визначення загального підходу з забезпечення і посилення ефективності педагогічного впливу з врахуванням проблеми *інерційності* особистісних структур рівня конструктів та можливостей у такому контексті *креативної* модифікації методів впливу. Модель образу “Я” рівня особистісних конструктів виступила частковим (поряд з іншими у цілісному дослідженні) інструментом для оцінки динамічно-ситуативних особистісних змін в учнях.

Образ “Я” старшокласників у просторі особистісних рис і характеристик – це складна ієрархічна система, що має значну психологічну *інерційність* з точки зору педагогічних і освітніх цілей. Інерційність призводить до необхідності здійснення вчителем чисельних впливів з негарантованою ефективністю особистісних змін в учнях. Однакові об’єкти впливу та недостатній репертуар методів і прийомів впливу у вчителя призводять до звикання й ігнорування учнями його вимог та імітативної зміни зовнішньої поведінки зі збереженням учнем власної прихованої, педагогічно небажаної позиції, цінності, моделі поведінки тощо. Психологічна інерційність істотно впливає на ефективність педагогічної взаємодії, що зумовлює актуальність її подолання майже для кожного педагога і необхідність поглибленого теоретичного й емпіричного її вивчення.

Іншим аспектом небажаного впливу інерційності образу-Я є проблема насичення креативними складовими учбового процесу. Система сталих установок і поглядів учня гальмують бачення ними креативних варіантів рішень у задачах творчого типу. У зв’язку з проблемою інерційності нами було проведено більш широке психологічне дослідження проблеми насичення креативними складовими взаємодії вчителів з учнями, а одною з вирішуваних задач стало виявлення психологічних особливостей особистісних конструктів [4] структури образу “Я” старшокласників, які, фактично, є автоматизованими й часто неусвідомлюваними схемами і моделями функціонування, мислення і життєдіяльності учнів, а також механізмами реалізації інерційності особистісних структур при спробах вчителя змінити поверхневі характеристики.

Аналіз педагогічної практики виявив, що при спробах здійснити корекцію вчителі спрямовують свої впливи переважно на *поверхневі* складові образу “Я” старшокласників, а рівень підсвідомих інтегральних конструктів залишають поза увагою. Особистісні конструкти в структурі образу “Я” старшокласників – це системоутворюючі фактори, що, зазвичай, виникають як інтегральні особистісні адаптивні реакції на типові проблеми і труднощі учнів, об’єднуючі поверхневі особистісні характеристики у групи, а інерційність зумовлюється великими зв’язками таких ознак у групах.

На рисунку 1 умовно представлено граф окремого особистісного конструкта в структурі образу “Я”, що на емпіричному рівні дослідження відображується як окремий фактор з системою найбільших проекцій.

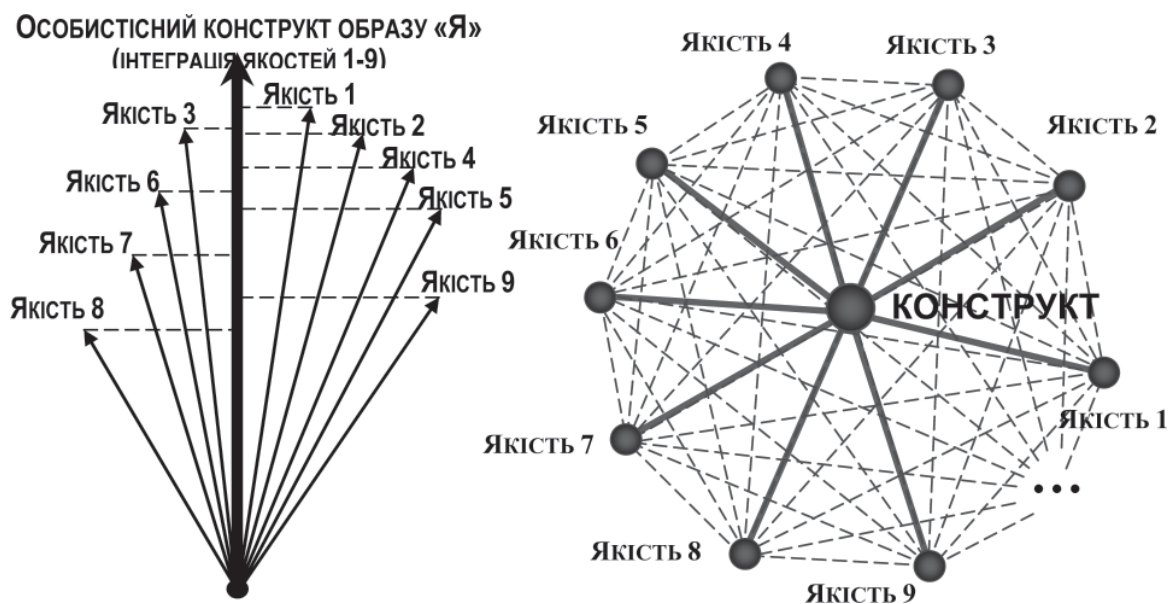

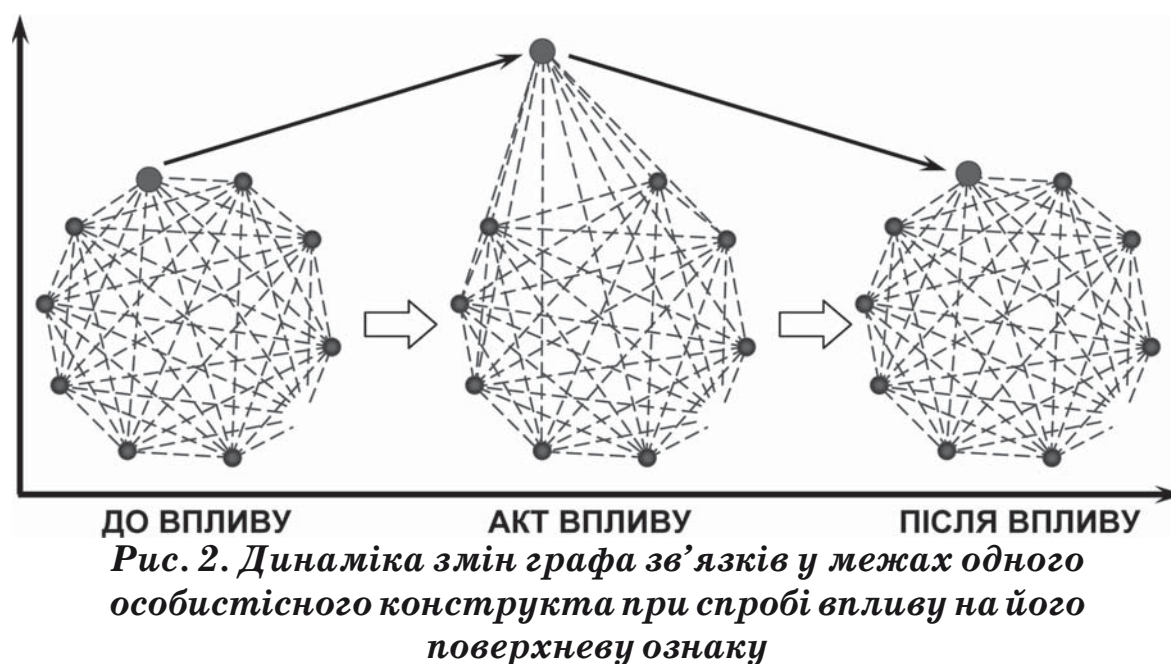
Рис. 1. Геометричне зображення фактора і проекції та графа зв’язків між індикаторами й особистісним конструктом у складі образу “Я”

Граф, на відміну від схеми факторних проекцій, містить ще й зв’язки між поверхневими індикаторами образу “Я” і самим фактором (за своєю математичною сутністю проекції на фактор теж є кореляційними показниками).

Педагоги реалізують стратегію впливу на окремі поверхневі фактори, що призводить до тимчасової зміни самосприйняття учнем себе за цільовою індикаторною ознакою в складі образу “Я”. Вплив на поверхневу якість (рис. 2) у більшості випадків призводить до повернення структури у початковий стан внаслідок інерційності зв’язків у межах одного конструкта. Інерційність можна проілюструвати ситуацією, наприклад, асоціальної мікрогрупи в

позашкільному оточенні учня: під впливом вчителя він зовнішньо змінює поведінку, а за межами школи асоціальна компанія швидко повертає його у подібний собі стан.

Психологія пропонує вчителю можливість дійсно ефективного впливу через системоутворюючі фактори. Вплив на такі фактори забезпечує зміну одночасно всієї системи зв'язаних у конструкт характеристик з високою ймовірністю збереження нового стану після завершення впливу. В багатьох випадках конструкт рекомбінується або знищується, що важливо для припинення існування соціально-небажаних особистісних конструктів.

З психологічної точки зору, надання педагогам знання типових особистісних конструктів у структурі образу-Я старшокласників та спрямування педагогічного впливу на них істотно посилить ефективність взаємодії вчителя з учнями. Психологічний механізм посилення впливовості полягає у тому, що зміна інтенсивності характеристики системоутворюючого фактору одночасно (рис. 3) істотно змінює інтенсивності всіх поверхневих особистісних характеристик, що входять до складу такого латентного фактора, пропорційно силі зв'язків. Отже, цілеспрямована робота педагога з групою системоутворюючих факторів образу "Я" старшокласників зберігає час взаємодії, надає їй психологічно точної спрямованості й, на цій основі, – значно більшої психологічної, педагогічної та освітньої ефективності.

Враховуючи цілі нашого дослідження, що полягають у посиленні креативної складової взаємодії педагогів і учнів, ми виконали окреме вивчення образу "Я" старшокласників на рівні

латентних конструктів, які поєднують у групи поверхневі риси і особистісні якості. Саме рівень таких конструктів має стати об'єктом впливу з боку педагога при вирішенні проблем розвитку особистості учнів. Для вивчення проблеми взаємодії на основі оцінок у підпросторі особистісних якостей нами було побудовано контрольний перелік характеристик людини, які, окрім іншого, включали і базові риси особистості [6].

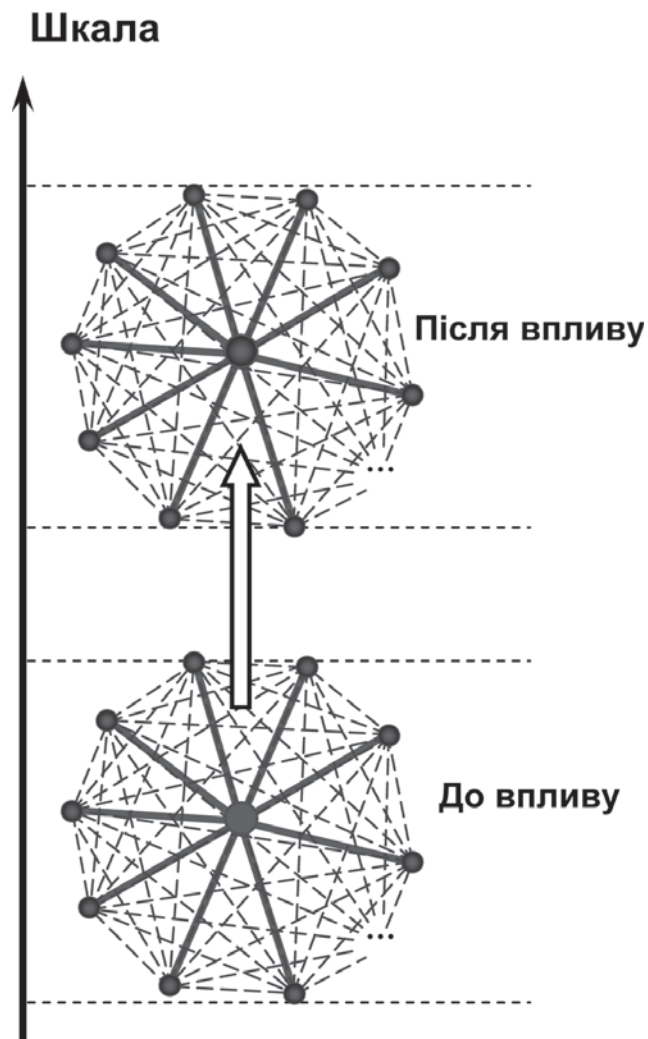

Рис. 3. Вплив на системоутворюючий конструкт зміщує і модифікує одночасно всі поверхневі ознаки

Для поліпшення якості факторизації частина рис і якостей особистості сформульована у явно негативному варіанті. Такий підхід, по-перше, дозволив точніше враховувати вплив фактора “соціальної бажаності”, який призводить до завищення самооцінок позитивних якостей і заниження соціально неприйнятних характеристик. По-друге, риси особистості у негативному формулюванні відображують певні стратегії міжособистісної взаємодії, типові для особистостей учнів, які знаходяться у процесі

становлення й невідворотно їх переживають у власному досвіді. Потрете, кожна риса, фактично, визначає двополосний вектор, на одному кінці якого – риса у позитивному формулюванні, а на другому – у негативному. Такий підхід істотно поліпшив можливості інтерпретації факторів.

У процесі відбору індикаторів для дослідження образу “Я” з’ясувалося, що риси обох полюсів можуть бути різною мірою життєво необхідними у різних ситуаціях (наприклад, в управлінських). Умови шкільного навчання не дозволяють учням усвідомити діапазони допустимих коливань між позитивними і негативними полюсами рис особистості. До того ж, окремі професії передбачають крайнощі інтенсивності окремих рис, які у старшому шкільному віці сприймаються надто негативно. Структурування образу “Я” учнів орієнтоване на адаптацію до ситуації навчання, а не на майбутнє життя.

Особистісні конструкти [4] у просторі рис особистості є змістовними системоутворюючими “ядрами” спільно використовуваних стратегій взаємодії, внутрішнього і зовнішнього функціонування, які відображені окремими індикаторами контрольного переліку. Конструкти породжуються в особистості практикою високочастотного спільного застосування груп якостей і рис. Іншими словами, конструкти – це асоційовані й інтегровані у нову цілісну якість поверхневі характеристики особистості.

Фактор “оцінки” є невід’ємною і необхідною складовою функціонування особистості. Однією з важливих задач педагога є досягти через обернений зв’язок найбільшої адекватності самооцінки в учнів, а також ініціювати через вплив на самооцінку розвиток особистості вздовж недостатньо розвинутих векторів особистості. Отже, простір рис і якостей особистості можна розглядати як дуже перспективне поле об’єктів впливу та підвищення рівня креативності взаємодій педагогів і учнів.

Аналіз даних старшокласників (табл. 1) обох статей разом (N=131) здійснено для полегшення вчителю розробки стратегії фронтальної роботи одночасно з усіма учнями (гендерні відмінності представлено у наступній статті). Контрольний перелік для цілей дослідження нами розроблено на основі списку позитивних і негативних якостей запропонованого А.Г.Шмельовим як результату багатомірних досліджень суб’єктивного лексикону в роботах з експериментальної психосемантики [8]. Після обчислення середніх за кожним індикатором (165 позицій) контрольного переліку було обраховано загальне середнє ($\bar{X}=39,6$ $\sigma=17,3$). У якості підвищених і знижених трактовані оцінки, що виходять за межі однієї сигми.

Таблиця 1

**Оцінки рис і характеристик особистості
старшокласниками обох статей**

№	Первісні індикатори	X	σ	№	Первісні індикатори	X	σ
1	Дружелюбність	78,7	22,0	84	Самозакоханість	35,1	30,4
2	Веселість	75,5	25,7	85	Егоїзм	34,7	28,6
3	Життєрадісність	75,0	28,5	86	Гордість	34,6	27,1
4	Гумористичність	72,6	26,2	87	Необачність	34,2	27,6
5	Справедливість	71,0	22,9	88	Грубість	34,2	26,0
6	Надійність	70,1	25,3	89	Легковажність	33,3	25,6
7	Чесність	69,6	24,8	90	Наглисть	32,7	26,6
8	Щирість	68,8	26,2	91	Нерішучість	32,6	25,1
9	Оптимістичність	67,6	26,7	92	Підозрілість	32,0	27,2
10	Працездатний	67,1	26,5	93	Сварливість	31,8	24,8
11	Прагнення успіху	66,2	30,2	94	Користолюбство	31,6	28,3
12	Відповідальність	66,1	26,4	95	Норовистість	31,2	26,3
13	Цікавість	65,7	26,8	96	Розсіяність	31,1	23,5
14	Співчутливий	65,6	25,7	97	Нескромність	31,1	26,0
15	Ввічливість	65,4	24,6	98	Мстивість	30,5	27,5
16	Творчість	63,8	30,1	99	Цинізм	30,3	26,7
17	Оригінальність	63,5	24,4	100	Дурість	29,9	23,1
18	Цілеспрямованість	63,4	26,3	101	Віроломство	29,9	27,1
19	Дисциплінованість	62,7	27,5	102	Манірність	29,1	28,5
20	Активність	62,7	26,1	103	Гнівливність	28,8	25,5
21	Чуткість	62,6	27,6	104	Зверхність	28,8	23,8
22	Інтелегентність	62,2	27,0	105	Вульгарність	28,7	28,9
23	Самостійність	61,8	25,2	106	Жорстокість	28,5	29,2
24	Сміливість	60,8	24,8	107	Нахабність	28,5	26,3
25	Відкритість	60,8	29,1	108	Педантизм	27,8	25,7
26	Впевненість	60,7	25,1	109	Недовірливість	27,7	25,8
27	Організованість	60,6	25,2	110	Непостійність	26,8	24,4
28	Вимогливість	59,6	26,6	111	Злопам'ятство	26,7	26,2
29	Рішучість	59,2	24,3	112	Гордовитість	26,3	25,6
30	Уважність	59,1	23,8	113	Підступність	26,0	27,1
31	Привабливість	59,0	28,1	114	Настирливість	25,8	22,5
32	Грамотність	58,6	25,0	115	Лукавство	25,6	27,6
33	Врівноваженість	58,6	26,3	116	Боязкість	25,6	22,6
34	Законослухняність	58,1	34,3	117	Непоследовність	25,4	25,1
35	Терпимість	57,6	27,8	118	Песимізм	25,1	24,5

36	Сила волі	57,6	26,4	119	Хамство	25,1	26,8
37	Твердість	57,3	24,9	120	Черствість	25,0	26,3
38	Впливовість	57,2	26,1	121	Нечемність	24,6	22,8
39	Спостережливість	57,2	27,1	122	Марнослів'я	24,6	22,9
40	Тактовність	56,9	25,3	123	Хвалькуватість	24,0	23,0
41	Винахідливість	56,6	25,3	124	Похмурість	23,9	24,4
42	Честолюбство	56,1	32,2	125	Обжерливість	23,8	24,7
43	Наполегливість	55,8	27,1	126	Безпощадність	23,2	23,8
44	Авторитетність	55,7	27,5	127	Пихатість	22,9	22,9
45	Професійність	55,4	26,3	128	Солодкуватість	22,7	24,5
46	Об'єктивність	54,7	26,6	129	Відсталість	22,6	23,1
47	Розсудливість	53,2	26,7	130	Злість	22,5	24,0
48	Впертість	53,2	29,2	131	Несправедливість	22,4	21,8
49	Стресостійкість	52,3	27,5	132	Брехливість	22,4	18,5
50	Делікатність	52,2	26,2	133	Байдужість	22,4	21,9
51	Моральність	51,6	31,1	134	Жадність	22,4	25,5
52	Лідерство	51,5	28,8	135	Надоїдливість	21,9	25,3
53	Самовпевненість	51,4	27,6	136	Непристойність	21,8	22,3
54	Стриманість	51,2	26,3	137	Буркотливість	21,2	22,3
55	Ревнивість	51,2	31,4	138	Підлабузнювання	21,1	24,4
56	Запальність	49,3	30,6	139	Снобізм	21,1	24,0
57	Ініціативність	49,1	26,8	140	Раболіпство	20,8	24,1
58	Незалежність	48,9	29,3	141	Дріб'язковість	20,8	21,7
59	Компетентність	48,0	25,9	142	Легкодухість	20,5	22,8
60	Комунікабельність	47,7	27,7	143	Влесливість	20,4	23,0
61	Демократичність	47,3	27,2	144	Безпринципність	20,3	19,0
62	Скромність	47,1	26,5	145	Заздрість	19,9	22,2
63	Самодостатність	46,4	27,3	146	Пихатість	19,4	22,2
64	Гуманність	46,4	28,5	147	Лицемірство	19,2	21,9
65	Дипломатичність	46,2	27,4	148	Чванливість	19,1	22,2
66	Напористість	45,2	28,8	149	Недопитливість	19,0	22,9
67	Раціональність	43,6	26,3	150	Тупість	18,9	22,3
68	Критичність	42,5	27,9	151	Неохайність	18,8	21,5
69	Гнучкість	41,7	27,6	152	Безвольність	18,8	20,4
70	Лінь	41,4	28,0	153	Жадність	18,8	17,8
71	Агресивність	41,4	27,1	154	Невдячність	18,6	22,2
72	Примхливість	40,9	29,5	155	Зрада	18,4	23,4
73	Нетерпимість	40,1	29,0	156	Лихослів'я	18,1	21,5
74	Роздратованість	39,7	26,0	157	Склочність	18,1	20,9
75	Догідливість	39,5	27,4	158	Скупість	17,8	22,3

76	Самовдоволення	39,3	31,1	159	Похваляння	17,7	20,8
77	Буркотливість	37,4	28,6	160	Шахрайство	17,6	20,7
78	Послідовний	36,5	28,0	161	Підлабузництво	17,4	21,5
79	Сентиментальність	36,4	27,6	162	Неуцтво	16,5	19,8
80	Ласолюбство	36,1	30,8	163	Невірність	16,1	20,8
81	Хитрість	35,6	27,5	164	Підлість	15,3	18,4
82	Метушливість	35,3	27,3	165	Нелюдськість	14,6	21,4
83	Боязкість	35,3	27,6				

Найвищі оцінки мають наступні групи якостей і характеристик особистості: 1) *емоційно-позитивний стан*: дружелюбність, веселість, життєрадісність, гумористичність, оптимістичність; 2) *моральні якості*: справедливість, надійність, чесність, щирість, законослухняність, відповідальність; 3) *стиль діяльності*: працьовитість, цілеспрямованість, активність, прагнення успіху, організованість, дисциплінованість, вимогливість, самостійність; 4) *міжособистісне контактування*: цікавість, співчутливість, ввічливість, чуйність, відкритість, впевненість, уважність, привабливість; врівноваженість, терпимість, спостережливість, впливовість; 5) *вольові характеристики*: сміливість, рішучість, твердість, воля; 6) *аспекти креативності*: творчість, оригінальність; 7) *аспекти загальної культури*: інтелігентність, грамотність.

Найменші за середніми оцінками якості учнів обох статей представлені такими групами: 1) *якості низької моралі*: нелюдність, підлість, шахрайство, хапливість, лицемірство, безпринципність, легкодухність, снобізм; 2) *вади міжособистісного рівня*: невірність, похваляння, склочність, зрада, невдячність, пихатість, влєсливість, підлабузництво, буркотливість, обурливість; 3) *низька загальна культура*: неуцтво, підлабузництво, неохайність, непристойність; 4) *економічний аспект*: жадність, скупість, заздрість, дріб'язковість; 5) *інтелектуальний аспект*: тупість, недопитливість; 6) *характеристики залежності і слабкості*: раболіпство, безвольність.

Отже, найбільша представленість у сприйнятті крайніх за значенням рис і характеристик людини виявлена в областях міжособистісної взаємодії, морально-етичного її підґрунтя, а також позитивного емоційного стану особистості. Такий розподіл відповідає соціальній ситуації навчання у школі, типовим проблемам і актуальним потребам старшокласників.

На розподіл оцінок значний вплив спричинив фактор "соціальної бажаності" (тенденції завищувати позитивні якості та занижувати оцінки негативних). Для видалення його впливу нами

здійснено обробку даних методом факторного аналізу [1; 2; 3; 6; 7], що привело до скупчення дисперсії помилок і викривлень в окремих факторах і “очищення” інших векторів, що відображують реально існуючі в учнів особистісні конструкти в складі образу “Я”.

Для правильного сприйняття трактовок факторів, необхідно відмітити наступне. Латентні особистісні конструкти – це альтернативні стратегії оцінного типу, що утворилися в учнів внаслідок підсвідомого відбору моделей поведінки для забезпечення потреб міжособистісної комфортності, емоційної позитивності, самостійності і свободи. Конструкти – це ситуативно-динамічні особистісні засоби адаптації до ситуації, боротьби, досягнення і підтримки психологічної стабільності. Особистісні конструкти учнів істотно відмінні від систем конструктів дорослих людей у формі акценту на емоційному протистоянні і самозахисті, на відміну від раціональної толерантної компромісності у більшості дорослих людей. Інколи конструкти утворюються внаслідок високочастотного спостереження інших певних моделей поведінки і не є особистою стратегією учнів.

Перший фактор – *“Позитивні, соціально бажані риси”* (8,9% загальної дисперсії). Найбільші проєкції: веселість, активність, лідерство, впливовість, відповідальність, уважність, впевненість. Сукупність проєкцій відображує гранично конструктивну особистість (педагогічний ідеал). Дисперсія викривлень самооцінок інших показників під впливом “соціальної бажаності” накопичена саме в першому факторі. Цей фактор відображує імітативний стан особистості у формальній ситуації школи, але дійсна психічна реальність моделей поведінки істотно інша й актуалізується за межами формалізованих шкільних взаємодій. Практика поведінки учнів, безумовно, містить у собі поряд з еталонною поведінкою і моделі небажаного поводження, яке окреслюють інші фактори.

Другий фактор – *“Негативні, соціально небажані риси”* (8,4%). Найбільші проєкції: помста, жорстокість, грубість, безпощадність, злість, нелюдяність, злопам’ятство, хамство, гнівливість, агресивність. Зі складу і ваги проєкцій добре видно, що характеристики є неконструктивною зверненою реакцією на міжособистісні події у крайніх експансивних, безвідповідальних, руйнівних формах. Друге місце цього фактора поряд з виховним впливом має витоки і в реальності поведінки учнів у мікрооточенні, що, зазвичай, повністю скрито від вчителя. У присутності педагога демонструється й імітується еталонна поведінка (перший фактор). За відсутності вчителя учні переходять у стан зниженого контролю і їх реальна поведінка зумовлюється сполученням базових і

акцентуїованих рис особистості, поточним психофункціональним станом і ситуативними обставинами, напруженими потребами і статусною боротьбою.

Проекція “помста” є негативною оцінною назвою типової для юнацьких мікрогруп грою у “дзеркальні” ігри, за якими кожна дія і стиль стосовно інших демонструється автору дії й, нерідко, у посиленій формі. Негативний ефект дзеркальних ігор – наслідування невдалих моделей поведінки, які, у крайніх формах, набувають способів, зібраних у цьому факторі. Психологічним механізмом запуску дії цього фактора (окрім віддзеркалювання) є вплив на почуття особистої важності і міжособистісний статус. Тиск міжособистісних “випадів” значно посилюється у випадку ситуації публічності, що призводить до надсильної образи навіть з несуттєвого приводу і посиленої реакції.

Третій фактор – *“Низька культура міжособистісної взаємодії”* (4,9%). Сукупність найбільших проекцій: непристойність, чванливість, склочність, пихатість, норовистість, хвалькуватість, настирність, метушливість, а також тупість, відсталість, – відображення зверхньої, задиристої, упертої особистості зі зниженим інтелектом та культурною обмеженістю, з надвисоким почуттям особистої важності. У середовищі старшокласників і молодших з учнівського оточення досить часто зустрічаються особи з такою поведінкою. Оцінний акцент міститься у найбільшій проекції “непристойність”, що вказує на позицію інтелігентності, інтелектуальності, гнучкості, з якою обернено поєднані у свідомості ці поверхневі риси.

Четвертий фактор – *“Особистісна слабкість як основа етичних порушень”* (4,6%). Проекції: безвольність, похвалання (спосіб підвищення статусу), безпринципність, шахрайство, – та витоки порушень: жадність, пихатість, дріб’язковість, закритість, зрада, легкодухість та інші. Модель слабкої особистості асоційована у старшокласників зі специфічною манерою міжособистісної взаємодії: солодкуватість, буркотливість, раболіпство, підлабузництво, влєсливість, підлість та інших характеристик, які відображують способи підвищення власного статусу і досягнення цілей особистостями такого типу. Різноманітні прояви даного типу поведінки досить високочастотні у житті учнівських колективів і мікрогруп.

Отже, даний вектор активується з високою частотою. З певної точки зору, це стереотип негативної трактовки поведінки осіб, які намагаються підтримати і посилити свій статус не за рахунок особистого рівня розвитку, лідерства чи майстерності, а через

зв'язування себе зі статусами, ієрархічними рівнями організаційних структур, значущими особистостями, у тому числі, і з учителями, через демонстрацію позитивних стосунків і зв'язків. Такий стиль – спроба уникнути позиції знехтуваних у колективі і неформальних групах.

П'ятий фактор – *“Ревнощі як ініціатор міжособистісних ігор”* (4,1%). Склад фактора вказує на невротично-тривожну модель втримування стосунків (*“нерішучість”*, *“боязкість”*, *“сентиментальність”* та *“ревнивість”*, *“примхливість”*, *“сварливість”*, *“нетерпимість”* та ін.). Психологічний механізм спрацьовування фактора полягає в інтенсивності потреби міжособистісної зв'язаності, яка виявляється повсякденно з певною частотою і тривалістю контактування. Зниження частоти взаємодії (через спілкування зв'язаної особи з іншими) в учнів викликає тривогу і розгортання процесів з'ясування стосунків за моделлю *“ревнощів”*.

Конструктивний потенціал для врахування вчителем також мають й інші компоненти: *“Висока морально-етична компетентність і гуманістично-демократична спрямованість”* (3,9%); *“Гальмуючий, врівноважуючий самоконтроль”* (3,1%); *“Егоцентроване почуття особистої важливості”* (2,8%); *“Негативістична установка”* (2,6%); *“Заздрісна жадібність”* (2,4%); *“Граничний егоїзм”* (2,3%); *“Креативність і необачна оптимістичність”* (2,1%); *“Стратегія введення в оману”* (2,0%); *“Стратегія наполегливої боротьби за справедливість”* (1,8%); *“Міжособистісна стратегія здійснення психологічного тиску”* (1,8%); *“Стратегія міжособистісного дистанціювання”* (1,7%); *“Стратегія міжособистісної прямоти”* (1,7%); *“Стратегія тиску демонстрацією незадоволення”* (1,6%); *“Законослухняність”* (1,5%); *“Влесливість”* (1,5%).

Підсумовуючи факторний аналіз даних учнів обох статей, необхідно відмітити невисокий рівень проєкцій у значній кількості факторів, що, на нашу думку, пов'язане зі взаємним послабленням інформації через гендерно зумовлені відмінності міжособистісних стратегій. Другий чинник – значний вплив з боку фактора *“соціальної бажаності”*, який викривляє первісні самооцінки. Значна кількість стратегій є негативними у педагогічному розумінні, але, в дійсності, високочастотними у реальному поведженні старшокласників у процесі статусних, гендерних, дзеркальних й інших міжособистісних *“ігор”* і недоступна для спостереження вчителем.

Аналіз спільностей виявив найбільший внесок у всі фактори збоку наступних поверхневих індикаторів: 1) *жадібність* (соціально

небажаний рівень потреби володіти й економності) (0,899) – відображення наявності егоцентрованих матеріальних інтересів старшокласників, що впливає різною мірою на всі міжособистісні стратегії; 2) *черствість* (соціально небажана інтенсивність твердої, раціональної, відстороненої позиції спостерігача, який не реагує сплеском почуттів) (0,898) – відображення моделі стримування бурного реагування при фронтальному навчанні у школі, де успіх чи неуспіх учня, який відповідає на уроці, має бути сприйнятий спокійно; черствість – крайня перебільшена оцінна форма словесного виразу твердої холодної позиції; 3) *підлість* (0,895) – міжособистісна стратегія виставляння інших у не вигідному положенні, перекладання на них вини тощо; підґрунтя – боротьба за статус через уникання позиції винуватого – типова психологічна гра у підлітків і молоді з низькою відповідальністю; підлість – це крайня оцінна трактовка стратегії перекладання і уникання відповідальності; 4) *авторитетність* (0,892) – ціль статусних ігор на основі стратегій різних факторів; 5) *самовдоволення* (0,887) – інтегральне почуття успішності від дій, статусу, положення у мікрогрупах; 6) *легкодухість* (0,887) – поверхневий погляд на причини, наслідки, відповідальність, фактори життя через перебільшений оптимізм, відносну безпроблемність життя через забезпечення батьками і суспільством, а також низькі морально-етичні стандарти. Необхідно звернути увагу, що негативні індикатори є відображенням завеликої інтенсивності якостей особистості, які при помірних інтенсивностях є педагогічно бажаними, а пошук межі між, наприклад, бажаною “впевненістю” і небажаною “самовпевненістю” – це типова проблема особистого контролю поведінки в учнів. Отже, серед об’єктів педагогічного впливу виділено цілі з *негативним* формулюванням, робота з якими істотно урізноманітнить типовий для педагогів підхід у формі опрацювання, просування, аргументування виключно *позитивних* моделей поведінки й особистісного функціонування. Необхідність цього зумовлена й тим, що більшість людей краще вчать через негативне, а позитивне сприймає як саме собою необхідне, що погіршує ефективність лише позитивного мотивування і виховання.

Отже, підсумовуючи факторно-аналітичне дослідження образу “Я” старшокласників у просторі позитивних і негативних рис і якостей у контексті проблеми посилення креативності взаємодії вчителів з учнями необхідно відмітити наступне: виявлені особистісні конструкти в структурі образу “Я” старшокласників – це інтегральні адаптивні стратегії функціонування, що виникли у відповідь на переживання типових проблемних міжособистісних і

соціальних ситуацій; конструкти автоматично актуалізуються і керують реальною поведінкою у відповідь на зіткнення учня з ознаками проблемної ситуації; вплив вчителя на поверхневі характеристики має малу ймовірність ефективності через інерційність зв'язків у конструктних системах; найбільш ефективним є педагогічний вплив через системоутворюючий фактор – особистісний конструкт, що найбільше пов'язаний з підсистемою цільових поверхневих індикаторів образу “Я”; алгоритмічна модель ефектної креативної педагогічної роботи з особистісними конструктами полягає в такій побудові серії впливів, щоб вони охоплювали системоутворюючий фактор і всі пов'язані з ним поверхневі елементи образу “Я” з урахуванням і позитивних, і негативних зв'язків; з системної точки зору найбільш ефективним є педагогічний вплив, що реалізує психологічне опрацювання (усвідомлення й оволодіння учнями засобів гальмування чи активації) кількох десятків ключових особистісних конструктів у структурі образу “Я”.

Список використаних джерел

1. Анастаси А. Психологическое тестирование /А.Анастаси, С.Урбина. – СПб.: Питер, 2001. – 688 с.
2. Битинас В.П. Многомерный анализ в педагогике и педагогической психологии /В.П.Битинас. – Вильнюс, 1971. – 347 с.
3. Браверман Э.М. Структурные методы обработки эмпирических данных/Э.М.Браверман, М.Б.Мучник. – М., 1983. – 464 с.
4. Келли Дж. Теории личности: психология личных конструктов /Дж.Келли. – СПб: Речь, 2000. – 249 с.
5. Мельников В.М. Введение в экспериментальную психологию личности /В.М.Мельников, Л.Т.Ямпольский. – М., 1985. – 315 с.
6. Окунь Я. Факторный анализ /Я.Окунь; пер. с польск. Г.З.Давидовича. Науч. ред. и авт. предисл. В.М.Жуковская. – М.: Статистика, 1974. – 200 с.
7. Харман Г. Современный факторный анализ /Г.Харман. – М., 1972. – 485 с.
8. Шмельов А.Г. Введение в экспериментальную психосемантику/А.Г.Шмельов. – М., 1983. – 157 с.

In article results of factoring-analytical research of structure of an image “I” of senior pupils in space of positive and negative personal characteristics from the point of view of a problem of overcoming of psychological inertness of structure of an image “I” and a problem of creative filling of interaction of the teacher with pupils are presented. Purposeful use by the teacher personal constructs an image “I” which act as backbone factors of connection of superficial characteristics in groups, at realization

of pedagogical influence is considered as a way of strengthening of its efficiency on the basis of achievement more probabilities of simultaneous change of groups of the qualities connected in constructs. The variation of influence concerning all set personal constructs the senior pupils, directed both on superficial, and on latent characteristics of the person, acts as the tool of creative saturation of interaction of the teacher with pupils and, on this basis, acceleration of achievement of the developing, educational and educational purposes

Keywords: personal constructs an image “I” of senior pupils, creativity interactions of the teacher with pupils, psychological inertness.

Отримано: 7.02.2012 р.

УДК 159.923.2

С.Й.Гаваші

Психологічні передумови самоактуалізації обдарованої особистості

У статті здійснено спробу теоретичного аналізу проблеми обдарованості дітей та виявлення засобів самоактуалізації особистості. Визначається, що саме самоактуалізація є дієвим чинником самоздійснення обдарованих дітей. Здійснено теоретичний аналіз стійких рис творчої особистості. Проаналізовані можливі труднощі реалізації обдарованих дітей. Досліджувалася та аналізувалася обдарованість дітей у декількох сферах: інтелектуальній, організаторській, художній, спортивній та інших. Розглядається поняття самоактуалізації як реалізація особистісних і творчих можливостей людини у діяльності, з одного боку, і суб'єктивна задоволеність процесом такої діяльності – з другого.

Ключові слова: креативність, обдарована особистість, самоактуалізація, творчість.

В статье осуществляется попытка теоретического анализа проблемы одаренности детей и определения способов самоактуализации личности. Отмечается, что именно самоактуализация является действенным фактором самоосуществления одаренных детей. Осуществлен теоретический анализ устойчивых качеств личности. Проанализированы возможные трудности реализации одаренных детей. Исследовалась и анализировалась одаренность детей в нескольких сферах: интеллектуальной, организаторской, художественной, спортивной и других. Рассматривается понятие самоактуализации как реализация личностных